

Rade Kalanj:
IDEOLOGIJA, UTOPIJA, MOĆ

Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko
sociološko društvo, Zagreb, 2010., 335 str.

Kao što se da naslutiti iz samog naslova, posljednja knjiga renomiranog zagrebačkog profesora sociologije Rade Kalanja, orijentirana je na tri krucijalna problema sociološke discipline i samog društvenog svijeta. Problemi ideologije, utopije i moći detaljno su obrađeni svojevrsnom kombinacijom autorskog i problematskog pristupa u popratnim dijelovima knjige naslovljenim "Sociologija i ideologija", "Mijene utopijske svijesti" i "Moć kao teorijski problem". Bruseći ove pojmove s ciljem postizanja što veće konceptualne preciznosti, Kalanj u svojem eruditskom stilu ne preza od filozofičnosti, ali istovremeno ne zaboravlja na empirijsku opovrgljivost kao presudno svojstvo znanosti.

Prvi dio knjige posvećen je ideologiji. Kalanj polazi od stava karakterističnog kako za samu sociološku zajednicu tako i za članove društva, a to je da su sociologija kao znanost i ideologija kategorički isključujuće: "Znanost je, odvojivši se od mita i mitologizacije, skup neovisnih i bezinteresnih propozicija o zbilji, a ideologija je skup tehnika i strategija pomoću kojih se te propozicije uključuju u manipulacijsko djelovanje društvenih aktera." (str. 17). Dok znanost producira valjano znanje, ideologija koristi znanje kao sredstvo za postizanje određenih ciljeva, zbog čega Kalanj poseže za sljedećim razlikovanjem: "Sociologija je bezinteresna i vrijednosno-neutralna, a ideologija je interesna i vrijednosno-pragmatička upotreba uma." (str. 19). Dakako, ovo razlikovanje je idealtipsko; granicu ideologije i znanosti

puno je teže povući u stvarnosti, pogotovo zato što nije problem pronaći primjere 'zloupotrebe' socioloških uvida. Kako bi uveo nijanse u ovu strogu opoziciju, Kalanj govori o društvenom utjecaju ideologije i ideološkoj komponenti sociologije, ali apodiktičnim zagovaranjem sociologije kao empirističke, objektivističke i kvantitativističke znanosti (str. 30), ipak se priklanja objektivizmu prosvjetiteljskog tipa i skreće tijekom rasprave sa očekivanog tematiziranja društvenih uvjeta sociološkog istraživanja, odnosno onoga što Bourdieu zahvaća konceptom refleksivnosti, na prikaze modela ideologije drugih autora.

Među njima su prvi Louis Althusser i Michel Foucault. Razlikujući ideološki i represivni aparat države, Althusser određuje ideologiju kao društveno znanje čija praktična funkcija dominira nad spoznajnom, dok Foucault ideologiju suprotstavlja znanosti i znanju. Nadalje, Kalanj koristi koncept konfiguracije Norberta Elias kao bi portretirao realne posljedice ideološkog povezivanja: "Pojmom konfiguracije Elias naglašava bitnu važnost međuovisnosti i interakcija na svim razinama društvene strukture. Konfiguracija označava svaku situaciju interakcije, u rasponu od relativno uskih grupa do društava koja tvore tisuće i tisuće međuovisnih bića." (str. 43). Nakon skiciranja Eliasove kritike metafizike, teleologije i normativizma kao barijera sociološkoj spoznaji, Kalanj iznosi Eliasov stav o nemogućnosti znanosti i neizbježnoj pristranosti: "Distanciranost i angažiranost dva su teško razdvojiva momenta sociološke umnosti." (str. 47). Na kraju prvog poglavlja nalazi se prikaz Habermasove teorije o instrumentalnom, povijesno-hermeneutičkom i emancipacijskom interesu te popratnim tipovima spoznaje.

Poglavlje naslovljeno "Problematična otvorenost" Kalanj započinje promišljanjima Thomasa Kuhna, Howarda Beckera, Terryja Eagletona i Antoineta Compagnona o pluralizmu istinâ i antirealističkim modelima spoznaje, prema kojima je opozicija znanost/ideologija napuštena u korist ideologije kao odraza partikularnog društvenog položaja. S druge strane, zbog iskoristivosti znanja, empirijska sociologija je kao uslužna djelatnost direktno uključena u ideološka kretanja: "U znanstvenoj se formi, htjeli ne htjeli, izriču i ideološki sadržaji društvenog života." (str. 65). Ipak, Kalanj takav odnos društva i sociologije ne tumači kao mogućnost potpuno objektivne i transideološke društvene znanosti (koja bi mogla precizno detektirati ideološkičnost društvene zbilje sa znanstvene distance), već kao dominaciju neoliberalne autolegitimacije postmodernog doba različitim postizmima. Recentni teoretičari 'kraja društva', kao što su Baudrillard, Touraine, Beck i Michael Mann, posežu za alternativnim objašnjenjima trenutnog stanja, no, terminologija ostaje ista, primjećuje Kalanj, a glavni problem i dalje ostaje globalizacija, te popratno rastakanje nacionalnih granica unutar kojih se smještao pojam društva. Jedan oblik reakcije akademske zajednice čini kulturalna sociologija, motivirana kulturalnim zaokretom i pripisivanjem primata kulturi nad ekonomijom. Međutim, sam Kalanj ipak nije sklon zanemarivanju ekonomske sfere društva i nastoji je reafirmirati tematiziranjem, u vremenu ekonomske krize iznimno aktualnog, problema regulacije. Koliki treba biti udio državne intervencije u tržišnim procesima? Može li tržište dugoročno samo sebe regulirati bez štetnih posljedica po društvo? Unatoč transfor-

maciji krutog, birokratskog kapitalizma k fluidnim, plošnim i demokratičnijim oblicima organizacije, ugledni autori poput Samuelsona, Sena i Sorosa ipak se okreću nasljeđu Johna Maynarda Keynesa. S obzirom na važnost i pritisak ekonomističkog kalkuliranja u društvenim odnosima, Kalanj potom evocira teoriju racionalnog izbora Jamesa Colemana, braneci je pri tom od relativno uvriježenih, ali neopravdanih prigovora: "U njegovoj teoriji nema ničega što bi individualnu interesnu racionalnost razdvajalo od društvenih uvjeta u kojima se ona materijalno i kulturalno realizira, koji je materijalno potiču i kulturalno reguliraju." (str. 104). Prvi dio knjige završava ukazivanjem na promišljanja Paula Ricoeura o Mannheimovom 'paradoksu ideologije', odnosno o neizbježnosti ideologije, te ukazivanjem na ideološki kontekst kojeg sociologija kao znanost ne samo da ne može promijeniti, već nužno i neizbježno unutar njege djeluje: "Sociologija je, uza sav svoj teorijski i empiristički, ponekad do scijentističke ogoljenosti dovedeni trud duboko ideologizirana znanost, ali ne zbog toga što je ona neizlječivo i patnički zaljubljena u ideologiju, nego zbog toga što je ideologija društveno-regulacijska snaga koja na određene načine regulira i regulacijski motivira sociološko mišljenje." (str. 109). Zaključak poglavlja tako dekonstruira početnu opoziciju znanost/ideologija, no nažalost izostaje puno zanimljiviji dio, a to je teorija - ili barem hipoteza - o tome kojim konkretnim mehanizmima ideologija može sputavati znanstvenu spoznaju (selektivno financiranje znanstvenih projekata, teorijska hegemonija pri obrazovanju, blokiranje povratnih informacija o rezultatima istraživanja i sl.).

U drugom dijelu knjige Kalanj razrađuje problem utopije. Odbacivši pomodnu ideju o kraju utopije, Kalanj vidi utopičnost kao ključni segment društvenog djelovanja: "Realizam i utopizam dva su kogezištentna modusa ljudskog iskustva, dva interaktivna potencijala povijesnog djelovanja." (str. 117). Doprinosa Lewisa Mumforda knjigom *Povijest utopija* i Marcela Gaucheta knjigom *Lica drugoga* Kalanj tumači kao postupak historiziranja utopije; ideju utopije kao dislociranog i ahistoričnog prostora idealnog života, pod utjecajem prosvjetiteljskog optimizma i integriranjem vremenske komponente, zamjenjuje ideja napretka. Dok Thomas Moore opisuje idealno društvo, a Niccolo Machiavelli društvo kakvo jest, utopijski socijalisti poput Fouriera, Saint-Simona, Cabeta i Owena, te bliskog im Marxa, utopiju projiciraju na tehnološki i ekonomski savršeniju budućnost. Drugo poglavlje naslovljeno "Aspekti historizacije" donosi informativan, sintetički gust pregled povijesti konceptualiziranja utopije. Teško je izbjeći dojam kako ideologija i utopija dijele određena mjesta konvergencije: "Ono što je zajedničko ideologiji i utopiji jest njihova nekongruentnost odnosno nesuglasje sa stvarnošću." (str. 161). Uočavanjem tih sličnosti, Mannheim vrši klasifikaciju utopija na hijalističke, liberalno-humanitarne, konzervativne i socijalističko-komunističke. No, Kalanj shvaća da u današnjim uvjetima valja drugačije pristupiti konceptualizaciji utopije te navodi mnoštvo autora koji se prihvaćaju tog posla, vraćajući se ponovno na Lewisa Mumforda i njegovo razlikovanje utopijâ bijega i utopijâ rekonstrukcije.

Na početku trećeg dijela knjige, posvećenog moći, Kalanj klasificira shvaćanja

moći u tri grupe: demonsko-mistično, realističko-pesimističko i refleksivno-analitičko shvaćanje. Kao najvažnije teoretičare moći, povijesno gledano, Kalanj navodi Machiavellija i Hobbesa, ali pogotovo apostrofira do danas nepoljuljanu ulogu Maxa Webera. U drugom poglavlju nailazimo na kritičko osporavanje radikalnog razlikovanja moći kao vladavine nad prirodom i kao vladavine nad ljudima, postavljeno od strane Franza Neumanna u knjizi *Demokratska i autoritarna država*, prikaz Galbraithove teorije o kondignoj, kompenzacijskoj i kondicioniranoj moći, te prikaz modela moći Dennisa Wronga kao sile, manipulacije, uvjeravanja i autoriteta. U trećem poglavlju, problematiziranje moći transformira se u pitanje klase kao aktera političke arene. Unatoč brojnim razlikama između pristalica marksističke teorije klasa, weberovske teorije klasa i teorija elita, Kalanj zaključuje kako svi autori prihvaćaju pojam klase kao važan princip organizacije društvenog života i time ga afirmiraju.

Autori obrađeni u četvrtom poglavlju, Bertrand de Jouvenel, T. Parsons, A. Giddens i M. Foucault, također smatraju moć nužnim dijelom društvenih odnosa. Dok de Jouvenel zagovara demokratsko konstituiranje moći, Parsons u moći vidi sredstvo za mobilizaciju resursa kako bi se postigli odgovarajući ciljevi: "Novac, moć i utjecaj – to su, dakle, karakteristični mehanizmi socijalnog sistema. Oni djeluju unutar određenog subsistema, ali su u odnosima bliske povezanosti." (str. 279). Kritičari Parsonsu zamjeraju što je iz svoje konceptualizacije moći izostavio prijetnju silom, koja također može značajno regulirati odnose. Prema Giddnesu, moć je najvažniji aspekt društva, ali ne nužno u

opoziciji spram slobode: "Moć kao takva nije zapreka slobodi ili emancipaciji." (str. 285). Naposljetku, Kalanj razrađuje teoriju odnosa moći i znanja Michela Foucaulta. Prema Dominique Colas, moć ima pet svojstava: moć je kreativan odnos koji se nalazi u grupama i stvara otpor, ali upleteni akteri ne moraju dominaciju provoditi svjesno i namjerno. Prema Clémentu Lafrancu, moć je tjelesna, normalizirajuća, varirajuća, imanentna, vezana uz znanje i dvostruko uvjetovana. Kalanj sintetizira ove operacionalizacije, te tvrdi kako su presudne karakteristike moći kod Foucaulta desupstancijalizacija, dehijerarhizacija, raščaravanje centralnosti, deetatizacija, desubjektivizacija i diskurziviranje. Nakon toga, rasprava slijedi recepciju Foucaultovih ideja o biomoći i biopolitici kod autora kao što su Michael Hardt, Antonio Negri i Giorgio Agamben, prema kojima je biološka egzistencija osobe uvjetovana kolektivnim procesima i političko-ekonomskim odlukama: "Biopolitika je, dakle, strategijska koordinacija tih odnosa moći usmjerenih tako da ljudi kao živa bića proizvedu što više snage." (str. 302). Ovim djelom profesor Rade Kalanj ponovno se afirmirao kao vrstan erudit i u hrvatskoj sociologiji iznimno produktivan autor. Impozantno širok dijapazon korištenih teorija i obrađenih autora garantira čitateljstvu kvalitetan prikaz izabranih koncepata, a opsežno citiranje relevantnih mjesta ujedno predstavlja izravan uvid u originalne tekstove referentnih autora. No, premda spomenuti stil izlaganja jednom dijelu čitatelja i čitateljica može biti privlačan, drugom dijelu može predstavljati prepreku. Sociološki diskurs ne bi trebao prezati od riječi 'Ja' iz vrlo jednostavnog razloga; rečenične konstrukcije s prvim

licem jednine omogućuju jasno razlikovanje vlastitih stavova i originalnih doprinosa od popratnog referiranja i 'usidranja' argumentacije kroz teorije drugih autora i autorica. Autor Kalanjevog kalibra može sebi dozvoliti takvu dozu proznog egoizma, bez imalo rezervacija, i to je određena mana ove inače iznimno kvalitetne knjige. Širina pristupa zahvaća ne samo povijesne korijene teorija, nego i recentna istraživanja koja su lako dovediva u vezu s aktualnim društvenim procesima i suvremenom društvenom zbiljom. Ako se precizno izaberu, određeni dijelovi vrlo lako mogu poslužiti kao korisna literatura u sveučilišnoj nastavi, a njezin puni potencijal doći će do izražaja na diplomskom ili poslijediplomskom studiju. Na kraju valja reći da prikaz nije forma u kojoj bi se mogle sumirati sve dimenzije knjige *Ideologija, utopija, moć*; ovdje su apostrofirana određena mjesta, ali njezino bogatstvo svatko će morati otkriti ponaosob.

Matko Sorić

Carlo Corazza i Alfred Višković:
SVJETLO ILI MRAK
Koncept čovjek – energija. Pogled iz
Bruxellesa

Lider press d.d., Institut za međunarodne odnose (IMO), Zagreb, 2010., 190 str.

U Uvodu (A. Višković) razmatra se posebno problem kriterija i mjerila društvenog i ekonomskog razvoja. Dosad je naglasak bio na konceptu proizvodnje koji polazi od bruto domaćeg proizvoda (BDP), umjesto blagostanja. Bilo je pokušaja da se koncept BDP-a proširi na područje kvalitete života (pod vodstvom Alana Krue-